

TECENDO A RESISTENCIA: MULLERES SAHARAUIS E O SEU ROL NA COMUNIDADE DENDE A PERSPECTIVA DO TRABALLO SOCIAL

TEJIENDO LA RESISTENCIA: MUJERES SAHARAUIS Y SU ROL EN LA COMUNIDAD DENDE LA PERSPECTIVA DEL TRABAJO SOCIAL

BUILDING RESISTANCE: SAHRAWI WOMEN AND THEIR ROLE IN THE COMMUNITY FROM A SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Ana Ponte Suárez - Traballadora Social

ana14ponte@gmail.com

RESUMO

Esta investigación explora as experiencias de vida de Fatma, Ladiba e Fatimatu. Tres mulleres saharauís que comparten os seus relatos sobre a loita diaria nun contexto marcado polo conflito bélico e o exilio. A través das súas historias analízase o papel transformador destas mulleres na súa comunidade e como desenvolveron estratexias de resistencia e resiliencia para afrontar as adversidades que o conflito impón. Ademais, o estudo incorpora a perspectiva do Traballo Social para comprender mellor os mecanismos de apoio comunitario e a importancia da intervención social en escenarios de guerra. A investigación destaca a relevancia da participación comunitaria e o liderado das mulleres na reconstrución social e na defensa da súa identidade e dereitos, salientando o valor do enfoque de xénero.

PALABRAS CHAVE

Sáhara Occidental, muller, xénero, historias de vida e Traballo Social

RESUMEN

Esta investigación explora las experiencias de vida de Fatma, Ladiba y Fatimatu. Tres mujeres saharauís que comparten sus relatos sobre la lucha diaria en un contexto marcado por el conflicto bélico y el exilio. A través de sus historias se analiza el papel

transformador de estas mujeres en su comunidad y cómo han desarrollado estrategias de resistencia y resiliencia para afrontar las adversidades que el conflicto impone. Además, el estudio incorpora la perspectiva del Trabajo Social para comprender mejor los mecanismos de apoyo comunitario y la importancia de la intervención social en escenarios de guerra. La investigación destaca la relevancia de la participación comunitaria y el liderazgo de las mujeres en la reconstrucción social y en la defensa de su identidad y derechos, enfatizando el valor del enfoque de género.

PALABRAS CLAVE

Sáhara Occidental, mujer, género, historias de vida y Trabajo Social

ABSTRACT

This research explores the life experiences of Fatma, Ladiba, and Fatimatu, three Sahrawi women who share their accounts of daily struggles in a context marked by conflict and exile. Through their stories, the transformative role of these women within their community is analyzed, along with the strategies of resistance and resilience they have developed to confront the adversities imposed by the conflict. Additionally, the study incorporates the perspective of Social Work to gain a deeper understanding of community support mechanisms and the importance of social intervention in war settings. The research highlights the relevance of community participation and women's leadership in social reconstruction and in defending their identity and rights, emphasizing the value of a gender-focused approach.

KEY WORDS

Western Sahara, woman, gender, life histories and Social Work

INTRODUCCIÓN

O Sáhara Occidental, situado ao norte de Marrocos e ao oeste do Océano Atlántico, é un territorio en disputa entre o pobo saharauí, que busca a súa autodeterminación, e Marrocos, que ocupa gran parte dende 1975. Esta situación forzou á poboación saharauí

a vivir en diferentes contextos: en territorios ocupados, campamentos de refuxiados en Alxeria e na diáspora.

Os estudos migratorios dan lugar a teorías migratorias incorrectas xa que deixan atrás ás mulleres. Isto tradúcese nunha invisibilización das mulleres, atribuíndose factores pobres de argumentación e creándose estereotipos. É dicir, os estudos convértenas en persoas dependentes que non inflúen na decisión. É por isto que resulta tan importante incorporar a perspectiva de xénero nas investigacións. Un dos factores que explican o descoñecemento do papel activista das mulleres é que en numerosas ocasións realízase na sombra, é dicir, no espazo que se considera “o doméstico”, afastado de valoracións e recoñecementos de carácter “heroico” que se aplica moitas veces a estas accións. Con todo, o activismo masculino si que posúe maior recoñecemento social (Azkue e Orellana, 2016).

A motivación para a elaboración da presente investigación xorde da necesidade de visibilizar as experiencias, dores, perdas e abrigo, así como a resistencia das mulleres saharauís despois de décadas de loita ininterrompida pola autodeterminación do seu grupo etnonacional, unha parte da cal foi silenciada e fragmentada. Ademais, resulta fundamental incorporar o Traballo Social nestes contextos, pois facilita a recuperación e construción da memoria vivida. O traballo social contribúe a dar voz a comunidades marxinadas e a promover cambios sociais que teñan en conta as súas necesidades e realidades específicas.

Para iso, comezase por conceptualizar o conflito do Sáhara Occidental, explorando as súas repercusións tanto nos diferentes contextos previamente sinalados como no desenvolvemento do feminismo descolonial saharauí. Centrándose especialmente en tres historias de vida de mulleres saharauís que ilustran a súa resistencia e contribución á loita pola autodeterminación e a igualdade.

1. METODOLOXÍA

O obxectivo xeral da presente investigación é o de coñecer a loita das mulleres no conflito saharauí dende un enfoque de xénero, presentándoas como protagonistas, dándolles voz e explorando as contribucións do Traballo Social en contextos de conflito armado.

A presente investigación fundaméntase nunha investigación bibliográfica narrativa. Entendida como unha análise minuciosa e crítica polo cal se estuda e reflexiona sobre o publicado acerca de determinado tema. (Zillmer e Díaz-Medina, 2018).

A técnica utilizada é a historia de vida, técnica cualitativa pertencente á categoría de investigación participativa na cal se procede á análise e transcrición dos relatos extraídos nas historias de vida (Rodríguez, Gil e García, 1996).

O motivo polo cal foi elixida esta técnica é, principalmente, para xerar coñecemento sobre a realidade e a loita das mulleres saharauís e tamén para dar un altofalante. As historias de vida permiten visualizar, entender e interpretar voces que sempre existiron pero os discursos dominantes da sociedade non permitiron ver. No caso do tema abordado na presente investigación isto é debido ao sistema patriarcal e colonialista no que vivimos (Cortes, 2011).

As historias de vida realizadas céntranse en dous contextos distintos: nos campos de refuxiados de Tinduf e na poboación de mulleres saharauís desprazada en España.

Participantes

Tivo lugar un proceso de reflexión e análise para determinar o perfil das mulleres participantes xa que era moi importante coñecer a historia da muller saharauí dende distintas perspectivas. Tentouse abarcar perfís distintos, dende mulleres que naceron sen o conflito, que o viron crecer e sufriron nas súas carnes o desprazamento forzado ao deserto de Alxeria, como a situación de mulleres que naceron cando o conflito xa estaba formado.

É por iso que as participantes na investigación son de varios perfís segundo a súa idade e procedencia. Son tres as mulleres saharauís seleccionadas para a presente investigación.

En primeiro lugar atopámonos con Ladiba unha muller nova, de 30 anos, que vive no norte de España dende os seus primeiros meses de vida. Doutra banda, cabe destacar o relato de Fatma unha muller de 61 anos que vive en España, naceu cando o conflito aínda non existía de forma que foi vivindo todos os cambios. Tamén foi posible

contactar con Fatimatu, que naceu nos campamentos de Tindufe segue alí traballando aos seus 29 anos. É necesario agradecer ás tres a súa participación e entrega á investigación.

Instrumentos e procedemento

Realizáronse tres entrevistas, todas excepto unha leváronse a cabo mediante a plataforma Google Meet. A outra realizouse por videochamada dende a aplicación WhatsApp debido á imposibilidade da protagonista de realizala por outra vía. Ocasionalmente, mantívose un contacto informal sen un guión establecido que serviron como axuda para clarificar algunhas dúbidas xurdidas no momento de transcripción da entrevista.

É necesario destacar a achega da revisión bibliográfica narrativa. Grazas á cal pódese poñer en relación conceptos e ideas da historia narrada. É por iso, á vez que se mostran fragmentos do relato biográfico, póñense en evidencia os temas clave, aclarando momentos históricos ou persoais.

2. MARCO TEÓRICO

2.1. Perspectiva de xénero nos conflitos bélicos

A perspectiva de xénero supón posicionarse politicamente en contra da opresión de xénero e destapar a deterioración que con leva, mentres que se crean movementos para romper a devandita opresión (Chacón-Gironza, 2019). A incorporación da devandita perspectiva ao contexto dos conflitos armados e aos procesos de paz é fundamental, tanto na teoría como na práctica.

O xénero enténdese como unha construción social e cultural, que lexitimou as desigualdades entre homes e mulleres ao longo da historia e en distintas disciplinas, por exemplo, os estudos dos conflitos e a construción de paz (Gascón e Ruiz, 2016).

Malia que a vulnerabilidade das mulleres aumenta considerablemente cando acontecen conflitos bélicos, reducilas unicamente a vítimas invisibiliza o seu papel activo tanto nos procesos de paz como nos conflitos. En moitas ocasións os conflitos bélicos teñen como resultado desprazamentos forzados que dan lugar a unha desintegración familiar e a un cambio nos roles de xénero. As mulleres asumen a responsabilidade familiar e comunitaria (Gascón e Ruiz, 2016).

As mulleres son unha peza clave á hora da construción da paz. Debemos deixar de enfocarnos soamente no seu papel como vítimas, sen ignoralo, de tal forma que se recoñeza o seu papel á hora de garantir unha paz sostible (Frieyro e Robles, 2012).

2.2. Contextualización do conflito do Sáhara Occidental

O conflito no Sáhara Occidental aproxímase ao seu 49º aniversario sen perspectivas de solución a curto ou longo prazo, alimentado por intereses xeográficos e políticos. España ocupou a rexión en 1934, e aínda que a ONU impulsou a descolonización tras a II Guerra Mundial, o réxime franquista negouse a descolonizar o Sáhara en 1960, transformándoo nunha provincia española e outorgando nacionalidade á poboación saharauí (Tebas, 2015).

O descontento levou á formación da Fronte Polisario en 1973, que loitou pola autodeterminación. Aínda que a ONU propuxo un referendo en 1970, España só accedeu a celebralo no 1975. No contexto da crise do petróleo, o Sáhara adquiriu importancia estratéxica, o que provocou a oposición de Marrocos ao referendo (Lemus y Cordero, 2019).

En 1975, coa crise de saúde de Franco, Marrocos levou a cabo a Marcha Verde, invadindo o territorio tras a decisión de Juan Carlos I de abandonar o Sáhara, o que resultou na súa ocupación e nunha guerra sanguenta (Tebas, 2015).

Dende o século XXI, o conflito intensificouse por intereses económicos e a Primavera Árabe, con negociacións erradas sobre o referendo e varios intentos de mediación da ONU. A situación agravouse en 2020 coa invasión do Guerguerat por Marrocos, o que levou á fronte Polisario a declarar un estado de guerra, xerando esperanzas entre os saharauís frustrados pola inacción. Con todo, a represión marroquí aumentou e a comunidade internacional foi criticada pola súa falta de intervención, mentres que España foi cuestionada polo seu apoio a Marrocos. A pesar do desexo dun alto ao lume, a situación segue sen resolverse (Lemus y Cordero)

2.3. Activismo das mulleres no territorio ocupado

A motivación das mulleres saharauís de participar activamente na resistencia á ocupación marroquí é unha decisión política conducida polo desexo dun Sáhara Occidental libre.

Tralo inicio da guerra en 1975 debido á ocupación marroquí, o Sáhara Occidental vive unha forte militarización. As autoras Azkue e Orellana (2016) sosteñen que en todos os lugares do mundo onde se produce un conflito armado vai unido a unha separación maior dos roles de xénero e do aumento da violencia cara ao colectivo de mulleres. Un exemplo claro desta división de roles é a incorporación de homes saharauís á loita militar mentres que a maioría delas fixéronse cargo do coidado e do sustento económico e emocional da familia.

Os coidados foron sempre asignados ás mulleres. Nun contexto de conflito bélico esta necesidade aumenta considerablemente e tende a considerarse como “o normal” sen maior reflexión. É por iso, que é necesario destacar que os coidados levados a cabo polas mulleres fan posible a vida e teñen un custo extremadamente grande para elas, xa que imposibilitan a súa emancipación e o seu crecemento persoal noutros ámbitos como son o académico, o laboral ou o político e social (Guardiola, 2020).

Así mesmo, é necesario destacar que moitas delas combateron no Fronte Polisario ou levaron a cabo unha loita clandestina, o cal custoulles a vida en moitas ocasións. Esta loita consistía nun traballo de concienciación e formación política, xa que a mobilización nas rúas era impensable (Azkue e Orellana, 2016).

Unha porcentaxe pequena de mulleres quedaron no territorio ocupado e moitas delas uníronse ao Fronte Polisario. Paralelamente, fóronse facendo cargo dos fillos e as fillas das mulleres que ían desaparecendo, sendo capturadas ou falecendo. Así creouse unha rede de sororidade e de cooperación entre mulleres (Guardiola, 2020).

A represión levada a cabo polo réxime marroquí aumentou considerablemente a cifra de mulleres desaparecidas e mortas así como daquelas que sufriron continuas vulneracións dos Dereitos Humanos. A pesar de que a moitas mulleres quitóuselles a posibilidade de contar as súas experiencias, moitas outras que sobreviviron á guerra contribúen á loita visibilizando estas vulneracións (Guardiola, 2020). É necesario destacar como a existencia de referentes femininos na loita motiva a outras mulleres para tomar parte da reivindicación.

En definitiva, o papel das mulleres no territorio ocupado destaca por levar a cabo un activismo amplo e interxeracional e que ten un trasfondo de resistencia pacífica.

2.4. Papel da muller nos campamentos de refuxiados

Debido á ocupación marroquí gran parte da poboación, na súa maioría mulleres, desprazouse a Tinduf, un deserto situado ao suroeste de Alxeria, na rexión do Hammada, e foron creados hai máis de 30 anos por poboación refuxiada que fuxían da opresión marroquí. Actualmente, aloxan a aproximadamente 150.000 persoas, representan a terceira xeración de exiliados saharauís. A zona é un deserto con clima seco e extremo: no verán, as temperaturas alcanzan os 50-60°C, e pola noite poden descender a baixo cero. (Guardiola, 2020)

Os campamentos divídense en cinco wilayas, nomeadas segundo cidades saharauís: Smara, Bojador, Dahla, O Aiún e Awserd. As casas están feitas de ladrillos de area e auga secados ao sol. Organismos internacionais como a ACNUR e Cruz Vermella ofrecen axuda básica, pero o 75% da poboación vive en situación de vulnerabilidade. A pesar das difíciles condicións, a poboación saharauí traballa por un futuro mellor.

Neste novo contexto os homes exerceron de soldados da Fronte Polisario e as mulleres convertéronse nas organizadoras dos campamentos. As mulleres saharauís transformaron un contexto hostil no que hoxe en día coñécese como os campamentos de Tinduf. É necesario destacar a dureza da zona xeográfica onde se asentaron, xa que era pleno deserto, a falta de recursos básicos, o baixo nivel académico e sobre todo, a carga tanto familiar como doméstica á que se enfrontaban as mulleres (Guardiola, 2020).

Debido ao crecemento que experimentaron os campamentos viuse a necesidade de centrarse en dous piares básicos: a sanidade e a educación. Como indica Rocío Martín (2016) foron as mulleres quen realizaron as obras para construír os hospitais e as escolas. Para as mulleres saharauís combater o analfabetismo era un aspecto clave debido a que a maior parte dos habitantes dos campamentos eran mulleres e nenos e nenas.

Cabe mencionar o contexto de ausencia de recursos no que organizáronse os campamentos debido á inexistente axuda internacional, excepto a ofrecida dende Alxeria. Polo que, foron as mulleres quen xestionaron tanto social como politicamente unha

República Árabe Saharauí Democrática fronte ao ideario da muller pobre, árabe e musulmá dependente da relixión que invisibilizan as súas loitas sociais (Martín, 2016).

Poderíase dicir que os labores de xestión e organización dos campamentos foron un instrumento de empoderamento das mulleres saharauís. Son numerosas as mulleres saharauís que se formaron nas universidades de Cuba ou Libia, o que deu lugar a grandes cambios identitarios persoais e sociais cando volveron aos campamentos (Córdoba e Aladana, 2019).

En 1979 créase a primeira Escola Saharauí, á que seguiron outras que daban unha formación xeral e específica á muller co obxectivo de empoderar ás mulleres e lograr a súa emancipación. Con todo, non se pode esquecer que estamos fronte a un campamento de refuxiados e refuxiadas e que non debe ser visto como unha forma de vida definitiva e onde ter un futuro pleno, é necesario buscar unha solución (Córdoba e Aladana, 2019).

A organización dos campamentos levase a cabo a través das wilayas, cada unha ten un Consello que se reúne con representantes da poboación para organizar como se realiza o traballo, a produción e os obxectivos establecidos. Reúnense de forma periódica e explican o realizado. Case todos os comités están presididos por mulleres. De feito son mulleres o 85% do persoal administrativo, o 75% do persoal da educación e o 65% do persoal sanitario (Coconi, 2008).

En resumo, grazas ao labor das mulleres saharauís e ao seu liderado conseguiron redefinirse ante un contexto hostil, a través da súa autonomía organizativa e política ademais de finalizar con certas tradicións froito dun sistema patriarcal que dificultaban a emancipación e o empoderamento da muller e o exercicio libre dos seus dereitos (Guardiola, 2020).

2.5. As mulleres saharauis como poboación desplazada

A migración saharauí enténdese como unha consecuencia tardía do conflito no Sáhara Occidental. Tralo proceso de paz iniciado en 1991, as expectativas da poboación, especialmente dos mozos, deterioráronse ao verse condenados a vivir como refuxiados. Actualmente, a migración é vista como a única alternativa viable fronte a un conflito sen fin. A Fronte Polisario teme un abandono masivo dos campamentos, xa que estes

representan o seu principal elemento de presión internacional. Por iso, os migrantes realizan unha "tripla promesa": regresar cando sexa necesario, manterse unidos e apoiar a causa dende o exterior. Este compromiso xera unha migración circular, sen asentamento definitivo (Guardiola, 2020).

Existen poucos estudos sobre as migracións realizadas por mulleres en xeral e redúcense considerablemente se falamos de mulleres saharauís. Os datos do Padrón Nacional de España non recollen o número de estranxeiros e estranxeiras procedentes do Sáhara que se atopan no noso país debido a que non recoñece a República Árabe Saharaí Democrática. Con todo, estímase que ao redor de dez mil saharauís viven en España dende os últimos 25 anos (Varga, 2011).

Durante anos o papel das mulleres no fenómeno das migracións foi totalmente invisible, estudando soamente o lazo cos seus irmáns ou maridos (Vega et al., 2009). A migración da muller saharauí sen acompañante comeza a ser maior nos anos noventa. Caracterízanse por ser mulleres que migran para acabar os seus estudos e moitas delas veñen de países como Cuba ou Alxeria onde comezaron a súa formación académica. A maioría das mulleres saharauís emigran por iniciativa propia, non están casadas e o seu nivel académico é medio-alto, con bacharel e formación universitaria (Vega et al., 2009).

Por outra banda, as redes que se forman nos países de destino entre as mulleres saharauís son fortes. Un exemplo é a Asociación de Mulleres Saharauís en España. Fundouse en 2004 e entre os seus obxectivos está o de sensibilizar á sociedade española sobre a loita e a situación do pobo saharauí, empoderar ás mulleres saharauís e afianzar lazos de amizade e solidariedade co pobo español. Á súa vez, esta asociación traballa por visibilizar a importancia das mulleres no desenvolvemento económico, social e cultural da sociedade e a necesidade de respectar os dereitos humanos (Varga, 2011).

Así mesmo, é necesario sinalar que a adaptación nun novo lugar non é fácil senón que supón unha experiencia moi dura. Ademais de verse obrigadas a traballar nun posto descompensado coa súa formación académica teñen a presión de axudar economicamente á familia que continúa nos campamentos (Vega et al., 2009).

2.6. Mulleres saharauís como axentes construtoras de paz:

O presente apartado pretende desmarcarse totalmente da imaxe xeneralizada que nos presenta ás mulleres como vítimas e afondar no papel das mulleres como suxeito político. Si, son vítimas de guerra pero tamén axentes construtoras de paz dende hai máis de 40 anos.

O termo xénero e paz están claramente vinculados. É necesario entender a paz dende unha perspectiva de xénero e outorgarlle visibilidade ás mulleres como axentes construtoras de paz. A paz non é simplemente a ausencia de guerra ou violencia senón que está directamente relacionada con dous piares básicos que son a xustiza social e a igualdade. Ambos son obxectivos nos que traballan as mulleres saharauís diariamente, converténdose en suxeitos activos en prol da paz que preservan que as súas voces e a súa loita sexan oídas.

Unha vez cubertas as necesidades básicas de supervivencia as mulleres reorganizáanse e comezan unha loita propia como mulleres. Un exemplo é a súa participación en congresos destinados á cuestión de xénero, o traballo enfocado na alfabetización das mulleres creando centros de formación, establecendo redes de cooperación con organizacións internacionais de mulleres e a consolidación da Unión Nacional de Mujeres Saharaúis, rama feminina da Fronte Polisario, creada co obxectivo de unificar ao pobo saharauí na súa loita pola autodeterminación, destacando e empoderando ás mulleres. A UNMS promove unha sociedade democrática, asignando ás mulleres un papel cruce en ámbitos políticos, sociais, culturais e profesionais (Martin, 2010)

É digno de admiración como as mulleres saharauís crearon redes colectivas traballando dende o local cara ao global, traspasando fronteiras con institucións e organizacións as cales secundaron a necesidade de realizar un referendo de autodeterminación libre (Martínez e Mesa, 2008).

É xusto e necesario recoñecer o papel das mulleres na procura dunha solución pacífica e duradeira do conflito cuxa loita ten como obxectivo a creación dun marco legal que non invisibilice á muller ou a catalogue meramente como unha vítima senón como o suxeito activo que é na liberación do Sáhara (Poyato, 2016). En definitiva, a imaxe relacionada coa muller como unha vítima é unha visión errónea que se nega co

compromiso demostrado ao longo dos anos co proceso de paz e coa construción de espazos de cooperación (Martín, 2016).

2.7. Intervención do Traballo Social en contextos de conflito

O Traballo Social desempeña un rol esencial en contextos de conflito prolongado e en procesos de descolonización, contribuíndo a visibilizar as experiencias de comunidades historicamente oprimidas e promovendo a xustiza social. En escenarios bélicos e na reconstrución de comunidades devastadas pola violencia, a profesión actúa como un motor de cambio, proporcionando apoio psicosocial e comunitario que facilita a recuperación das persoas e fortalece o tecido social. En tempos de crise humanitaria, o Traballo Social non só atende necesidades inmediatas, senón que tamén establece espazos seguros e apoio emocional para que as persoas poidan afrontar a violencia, a perda e a deslocalización. O Traballo Social vai máis alá da asistencia urxente ao promover a dignidade e o empoderamento das persoas afectadas (Jaimes-Márquez, Galvis-Velandia, e Rincón-Mora, 2022).

Tras o cese das hostilidades, o Traballo Social ten a complexa tarefa de facilitar procesos de reconciliación, que inclúen non só a recuperación de infraestruturas básicas, senón tamén a restauración da confianza e seguridade dentro das comunidades. Esta reconstrución non é só material; implica tamén a recuperación da memoria histórica e a identidade colectiva. Apoiando a recuperación do dereito á autodeterminación e á participación activa, garantindo que as persoas afectadas teñan voz nos procesos de decisión (Jaimes-Márquez, Galvis-Velandia, e Rincón-Mora, 2022).

A pesares da relevancia da nosa profesión en contextos de conflito e refuxio, segue a ser infravalorada e con frecuencia pasa desapercibida dentro das políticas de intervención e axuda humanitaria. É imprescindible que se lle outorgue un maior recoñecemento e peso nas estratexias globais de intervención, garantindo que os traballadores sociais teñan os recursos e a formación necesarios para facer fronte aos retos destes contextos. Recoñecer e fortalecer o papel dos traballadores e traballadoras sociais é esencial para lograr intervencións máis humanas e sostibles, que teñan en conta non só a supervivencia, senón tamén a dignidade e os dereitos das persoas afectadas.

En resumo, o Traballo Social en contextos de conflito e construción de paz contribúe ao benestar inmediato e á reconstrución a longo prazo, servindo como unha ferramenta esencial para a xustiza social, a recuperación da memoria e a resiliencia das comunidades afectadas.

3. RESULTADOS

No presente apartado mostrando os resultados das historias de vida realizadas a tres mulleres saharauís en distintos contextos. Trátanse as principais temáticas abordadas anteriormente pero lonxe da óptica da literatura e dos escritos históricos senón dende a perspectiva e vivencias das devanditas mulleres. A continuación realizarase unha breve presentación de cada unha seguida da abordaxe dos temas de interese da investigación, nos que destacan a vida nos campamentos de refuxiados e refuxiadas, o papel da muller saharauí, a loita do pobo saharauí e a súa identidade.

En primeiro lugar, atopámonos con Fatma, 61 anos:

“Eu nacín na Güera, no Sahara Occidental. No sur, fronteira con Mauritania, no ano 1963. Estiven a estudar no Sahara cando era español. A miña nai era funcionaria do Estado español, o meu pai traballa no porto do Aiún. Eu funme a estudar ao Aiún. Fixen educación primaria e secundaria no Aiún. Fomos a un campamento na Serra Madrileña cando o Sáhara era español no verán do 75. Pois resulta que cando volvemos do campamento en novembro da noite para a mañá, ás 4 da madrugada sentimos un bombardeo moi forte. Empezaran a bombardearnos dende Mauritania.”

É necesario lembrar que en 1975, no contexto da retirada de España da súa última colonia africana, asináronse os Acordos Tripartitos de Madrid entre España, Marrocos e Mauritania. Estes acordos permitiron que Marrocos e Mauritania repartísense o territorio do Sáhara Occidental sen o seu consentimento. O acordo, en lugar de respectar o dereito de autodeterminación saharauí, entregou o control da rexión a estes países veciños, deixando aos saharauís sen un papel na decisión sobre o seu propio territorio (Tebas, 2015). Fatma vivía na parte que lle tocou a Mauritania e que empezou a ser bombardeada por mar e terra.

“Despois dese día, non me acordo se foi o 16 ou 17, empezou o bombardeo por parte de artillería de Mauritania. Moita xente puido fuxir pero nós quedámonos atrapados. No 77 puideron fuxir coa familia, atravesamos o deserto dende A Güera ata chegar aos campamentos de refuxiados que están en Tinduf. (...) A España vin no 92, cun premio que outorgou o Instituto Andaluz da Muller á muller saharauí”.

Os premios do Instituto Andaluz para a Muller reciben o nome de Premios Meridiana, a súa finalidade é a de recoñecer publicamente a traxectoria persoas, colectivos e entidades que contribuíron a fortalecer e facer efectiva a presenza e participación das mulleres nos diferentes ámbitos da nosa sociedade reivindicando unha igualdade real e efectiva. É un exemplo de feminismo institucional, o cal é de suma importancia xa que introduce o ideario feminista nas estruturas de poder que sinalan e cuestionan a leste.

Doutra banda, atopámonos a Fatimatu, 29 anos:

“Eu nacín nos campamentos de refuxiados de Tinduf no ano 1995. Crecer nos campamentos non é como en calquera sitio no mundo. A miña familia está dispersa. Eu estou aquí. Os meus avós son refuxiados, por parte de pai estiveron refuxiados en Mauritania e por parte de nai nun territorio do Sáhara Occidental. Son refuxiada con pais refuxiados. Agora mesmo a miña familia non está comigo. Estou cos meus pais e os meus irmáns, pero os meus avós e os meus tíos atópanse en territorio ocupado. Nunca fun ao Sáhara, eu nacín aquí. Terminei os meus estudos, son licenciada en Dirección de Empresas e un Máster en Recursos Humanos. De momento traballo como profesora nos campamentos en Auserd”.

E por último, Ladiba, 30 anos:

“A miña nai enfermouse cando estaba embarazada de min nos campamentos. Ela era profesora alí. Ao ser un parto de urxencia tiveron que levala a Alxería capital. Alí estiven 3 meses e ao cumprir os 3 meses vin aquí, a Lubiano en Vitoria, País Vasco. A miña nai cando era nova e estudaba veu varias veces a España entón viñemos aquí. É certo que adoitamos baixar aos campamentos pero vivín toda a miña vida aquí, en Vitoria”.

(...) Estudei auxiliar de enfermería, axente inmobiliaria e agora estou a estudar Economía”.

Seguidamente abórdase como vive cada unha distintas cuestións relacionadas co conflito saharauí como é a vida nos campamentos, a identidade saharauí, o papel da muller na sociedade saharauí e como viven a loita persoalmente.

A vida nos campamentos de refuxiados e refuxiadas

Tralo abandono por parte do Estado Español e o inicio da guerra miles de familias tiveron que fuxir a Alxeria para sobrevivir. Fatma relata esa dura vivencia:

“Tivémonos que ir a un sitio árido totalmente. Onde non había absolutamente nada, nin as culebras puideron sobrevivir nese territorio (...) Nós xamais na vida pensabamos que se podía pasar tanto, tanto, tanto calor e tanto, tanto frío”.

Os campamentos de Tinduf atópanse no deserto, nunha zona chamada O Hammada. As temperaturas son moi altas dado ao clima seco e árido e polas noites moi baixas (Castaldo, 2013). Fatma explica o significado do nome que recibe esta zona de Alxeria:

“É o sur de Alxeria, a zona de Tinduf. Por iso recibe o nome do Hammada. Ham é hai e mada é canto. Hai cantas cousas, hai canto frío e hai canto calor. E aí instalámonos nos campamentos de refuxiados (...) Na xeración do 75 morreron moitos nenos, porque non tiñamos nada. Era miseria pura, enfermidades, epidemias... Non hai billas, a auga había que busca e cargala ao ombreiro, non había nada que cocinar. Non había con que taparse (...) A maioría da poboación viña fuxindo polas mortes, o napalm, as bombas... Moitos nenos morreron, cantidade de mulleres non saben onde están os seus fillos enterrados porque xa non se podía, non dabamos abasto. Por mor diso reorganizámonos. Creamos hospitais en tendas de campaña. Eu traballei moito en prevención e vin a mulleres vendo aos seus fillos morrer, e sénteste impotente porque non había nin soro.”

Unha gran cantidade de mulleres, entre elas Fatma, desprazáronse ao deserto debido á ocupación marroquí e sen apenas medios nin recursos transformaron un contexto hostil no que se coñece na actualidade como os campamentos de refuxiados e refuxiadas. A axuda humanitaria é agradecida pero contribúe a consolidar o conflito, dilatando aínda

máis a situación. Da mesma forma ocorre coa Unión Europea, quen non detén a explotación dos recursos naturais do Sáhara á vez que destina certo orzamento á cooperación ao desenvolvemento dos campamentos.

Fatma relata como sentía e cal era a súa motivación para seguir adiante coa loita:

“A pesar de todo cando hai vontade, cando sentes que che están arrincando a túa dignidade, a túa casa, estánche a humillar inxustamente pois dis tócame loitar e vou facelo”.

Nun principio, a permanencia nun campamento de refuxiados e refuxiadas é unha situación temporal. Con todo, no caso dos e das saharauís esta situación parece non ter fin.

Fatimatu, quen naceu e vive nos campamentos actualmente observa a vida alí dende tres ángulos:

“Un de resistencia á crúa natureza do inverno e o verán e os intentos de soportar estas condicións impostas como consecuencia da ocupación (...). Outro de traballar para brindar todas as condicións posibles para a estadía, incluíndo auga, comida, roupa e vivenda, dado que a axuda humanitaria dispoñible non cobre todas as necesidades esenciais do refuxiado (...). A participación no traballo de loita, todos dende o seu cargo co fin de restituír o dereito nacional do pobo saharauí á autodeterminación e estender a súa soberanía nacional a todo o seu territorio nacional como un dereito básico e unha saída a esta situación inhumana (...). Estou cos meus pais e os meus irmáns, pero os meus avós e os meus tíos atópanse en territorio ocupado. Nunca fun ao Sáhara, eu nacín aquí. Póño-me en contacto coa miña familia do territorio ocupado grazas ás novas tecnoloxías, ata hai anos era imposible. A miña avoa pensaba que a miña nai estaba morta”.

Situacións como as vividas nos campamentos de Tinduf contribúen a fraxilizar o dereito internacional, cronifican a situación humanitaria, profundan a dependencia así como a normalización de situacións atípicas e inconcibibles noutra situación.

Dende o verán de 1980 levase a cabo o programa Vacacións en Paz, a través do cal nenos e nenas saharauís son acollidos por familias españolas, durante os meses de

xullo e agosto, época na cal os campamentos chegan a superar os 50 graos. Grazas á realización deste programa realízanse exames médicos para controlar o desenvolvemento físico dos nenos e nenas. Os beneficios destacan pola mellora na saúde, unha mellor alimentación, fórmanse vínculos de amizade con nenos e nenas españolas así como coa familia de acollida. Fatimatu pasou cinco veráns nun pequeno pobo de Asturias.

“Foi unha experiencia agradable e grazas ás familias de acollida e aos encargados do programa Vacacións en Paz, porque estaban a contribuír enormemente a aliviar o sufrimento, especialmente aos nenos. Nese momento non entendiamos exactamente o que estaba a pasar, pero estábamos a gozar (...). Ao principio non me daba conta de nada, o máis importante era xogar cos amigos e estar preto da familia, ignoraba o que estaba a sufrir a miña xente e pensaba que a vida que vivimos é unha vida normal e que o que vemos na televisión é só unha fantasía (...). Despois, crecín e comecei o programa de Vacacións en Paz, coñecín o que é unha verdadeira paz, pero púxome fronte a varias preguntas, entre elas por que vivimos esta vida? E por que toda esta diferenza? Aos poucos, co tempo, comecei a facer preguntas á familia, para comprender o que realmente estaba a pasar (...). Agora xa estou afeita, emocioname cando vexo nenos xogando sen darse conta de nada”.

Nos plans de futuro realizados por Fatimatu atópase o anhelo de volver ver a súa terra libre.

“Cando era pequena tiña moitos plans de futuro, pero co tempo comezou a diminuír como consecuencia da situación na que vivimos, onde ninguén sabe que pasará mañá, pero queda unha cousa que non perdín...Regresar á patria e iso é o que me fai esforzarme por lograr o que podoo no tema estudos. Tratar de aprender idiomas tanto como sexa posible. Actualmente teño moitos soños que só se farán realidade coa independencia (...). É certo que a vida nos campamentos de refuxiados é difícil e cruel, pero só penso en ir á nosa terra independente. Quedarme aquí é unha expresión da firmeza dos saharauís e a súa resistencia constante ata lograr a vitoria.”

A carencia de plans de futuro máis aló de recuperar lexitimamente a súa terra son abundantes. É unha mostra de como a comunidade internacional careceu durante anos e carece na actualidade de vontade política para intervir, non só nas cuestións

humanitarias ou de dereitos humanos senón en cuestións como son a paz e a seguridade internacional. O problema dos refuxiados e refuxiadas saharauís necesita unha solución internacional, xa que o silencio e a normalización dos campamentos durante tres xeracións é inconcibible no marco dos dereitos humanos.

Aínda que Ladiba chegou a España con 3 anos, baixa de cando en vez aos campamentos para ver á súa familia. Cando vai toma conciencia da situación de privilexio que tivo e que vive a diario fronte a outras mulleres da súa idade:

“Notas unha situación bastante dura. Pensas eu vin aquí (España), estudei, tiven todas as comodidades dun neno ou nena da miña idade, xoguei, tiven o que quixen. Unha cama, que é ao final algo moi básico pero é algo que nos campamentos non hai. Tiven infancia. Á fin e ao cabo é un campamento de refuxiados que vive a base de axudas humanitarias e que a pesar de todo, aínda que hai moita falta, e non hai tanto como aquí, a xente é moi humilde e moi boa, e moi digna. O pobo saharauí calquera cousa compártea. Se vas sénteste feliz, sénteste unha persoa súper afortunada. Trátanche ben e danche o mellor: iso é o meu pobo, a miña xente (...) Eu traballo todo o ano pero tento baixar en vacacións. Imos relevándonos entre as miñas tías e as miñas primas. Ao meu agora non me toca, foi a miña nai e colleulle a pandemia alí, estivo seis meses. Nos campamentos teño unha tía maior e á miña avoa porque non queren vir. Elas din que se se van de aí, é para irse á súa terra non para ir a España”.

Papel da muller saharauí

Foron as mulleres quen construíu dende cero as escolas e os hospitais dos campamentos. Organizaron os campamentos mediante a creación de wilayas, divisións administrativas que os saharauís implementaron nos campamentos, e son equivalentes a provincias ou rexións autónomas. Inspiradas nas divisións territoriais da súa terra natal no Sáhara Occidental. Foron creadas para organizar a vida comunitaria e o sistema de autogobemo no exilio, permitindo ao pobo saharauí manter unha estrutura organizativa e de toma de decisións similar á dun estado. Cada wilaya está formada por un consello con representantes do pobo para abordar temas organizativos (Coconi, 2008).

A presente investigación ten a sorte de contar con Fatma, unha desas mulleres que se organizaron e crearon os campamentos dende cero.

“Neses campamentos o rol da muller saharauí foi imprescindible, a pesar de vir dun sitio cun clima tan distinto, a pesar de telo todo antes, as mulleres reorganizámonos (...). Nós organizamos os campamentos. Fixemos comités de 5 asembleas, como consellos, imos chamarlles concellerías. Un de Servizos Sociais que é o que se encarga de solucionar os asuntos sociais que temos dentro do municipio. Outra é de Xustiza con asuntos como vodas, nesa época non había nin pelas nin nada, había tal solidariedade e tal unión pola causa que todo o demais non ten significado. Un comité que é o da Media Lua que se encarga de repartir os alimentos, dependendo dos membros de cada familia. Tamén hai unha concellería de Educación, que se encarga de escolarizar aos nenos. Tamén hai unha concellería de Prevención, que pasa polas tendas de campaña para mirar a hixiene e todo o relacionado. Un control absoluto. As mulleres tomamos o control absoluto. Organizámonos, mesmo deseñamos e trazamos o que é a educación dos nosos fillos, e a formación. Dende aí vimos que o principal é formarse e nunca quedar atrás”.

Fatma destaca a importancia que lle deron as mulleres saharauís á educación das novas xeracións. Para as mulleres saharauís loitar contra o analfabetismo era unha tarefa urxente.

“Fixemos tendas de campaña para que os nenos a partir dos 3 anos vaian á gardería. Esa gardería era expresamente para darlle os alimentos e coñecer como van avanzando os nenos por que hai moita desnutrición (...). Non fixo falta un esforzo para que os nenos comezaran as clases, para nós nunca houbo esa necesidade. A xente adiantábase e dicíache: mira vou meter ao meu fillo aquí (...). Nós organizámonos nos campamentos, formámonos, fixemos escolas de alfabetización para a parte de formación xa que practicamente cando España foise deixou moito analfabetismo, pero moitísimo. Organizamos escolas de verán, organizamos campañas para que a xente saiba ler e escribir. Faciamos este programa por parte de mestres e por parte de alumnos a partir de secundaria. A xente levantábase pola mañá, dáballo de almorzar aos nenos, deixábaos nas garderías e despois dábanse dúas horas de clase. Despois cada un para traballar ao seu. Ou sexa, estabamos reorganizadas totalmente. Iso foi grazas ás mulleres, dentro dos campamentos. Despois xa máis adiante fóronse facendo escolas e hospitais de adobe. Xa despois unha formación rápida, cando xa os nenos chegan a 3 curso dábbase español, conversación, lectura, ditado mesturado co árabe. A lectura para comprensión, a

conversación para corrixir o fala ben e a pronuncia e o ditado para corrixir as faltas de ortografía”.

A partir de 1980 gran cantidade de mozos saharauís foron enviados a estudar fora froito dun acordo da Fronte Polisario con distintos países, de influencia socialista naquel momento, como son Cuba, Siria, Libia etc. Fatma viviu os resultados de investir en educación:

“Seguimos con ese método, e Cuba abriunos as portas para que fosen formarse médicos, mestres, enxeñeiros, e eses mesmos alumnos nosos hoxe son médicos, enxeñeiros, mestres, enfermeiros, agrónomos. Xa despois temos mulleres ministras, gobernadoras, mulleres dando conferencias por todas partes do mundo, temos mulleres que representan delegacións... Esas nenas pasaron polas nosas mans. E aínda queremos máis, sempre hai que seguir loitando pola igualdade”.

Fatimatu é profesora nos campamentos e é consciente do impacto psicolóxico que ten o conflito nos nenos e nenas.

“Para ser profesor nos campamentos de refuxiados debes armarche de moita forza de vontade para aguantar as dificultades, camiñar e ter moito control fronte a nenos criados en condicións de exilio, privación e guerra, e o impacto que isto ten na psicoloxía dos nenos e o seu comportamento problemático. Pódese adquirir un pouco de coñecemento dadas as circunstancias, pero con moita vontade. Espero que no futuro os nenos saharauís poidan recibir unha educación de calidade.”

Ladiba cando vai aos campamentos observa e reflexiona achega do papel da muller.

“Se vas aos campamentos ves esa muller saharauí loitadora, forte, porque a muller saharauí eu considero que é moi forte. A parte de que é nai e filla é unha muller que desempeñou un papel súper grande no que é a loita. Se tivo que coller un ladrillo e construír unha casa, fixoo; coller unha arma, fixoo. Creo que son dignas de admiración a pesar do que está a pasar alí e o difícil que é vivir nun deserto con 40 e tantos graos, e que sigan con esa loita e ese obxectivo (...). Dalo todo pola súa terra e pola súa causa, iso non o fai calquera. Creo que o pobo saharauí, a muller saharauí, é unha muller forte. Na época

da guerra as saharauís construían casas, daban clases, estaban a coidar, tamén collían as armas... A muller saharauí é unha muller que eu admiro. Teño a sorte de pertencer a este pobo. Elas ensínano na súa crianza”.

Fatimatu sostén que a muller é clave na sociedade saharauí.

“A célula básica na estrutura da sociedade é a familia, e a familia baséase no papel da muller. Para comprender o papel social e cultural da muller saharauí é necesario volver ao pasado recente, onde vivían en harmonía coa natureza, como a vivenda mediante a confección de tendas de campaña con pelo de camelo e ovella (...). A muller xoga un papel importante na reunificación familiar e a educación en valores sociais e morais. Cando a muller viuse obrigada a vivir nunha contorna non natural como resultado da guerra de exterminio, enfronte un gran desafío ao facer posible a vida no exilio e a opresión a muller saharauí comezou a xogar un papel cruce, para gañar a batalla da supervivencia (...) Cando os homes van á guerra, as mulleres son responsables de garantir o funcionamento da vida nos campamentos de refuxiados como a educación, a saúde e a condición dos asuntos públicos. E as mulleres saharauís, na súa igualdade cos homes, non foi como moitos imaxinan segundo porcentaxes iguais, senón a través de roles complementarios co obxectivo de gañar a guerra”.

O labor levada a cabo polas mulleres no conflito mostra a capacidade destas de organizarse. Con todo, non se pode ignorar que as tarefas encomendadas ás mulleres son as propias asignadas ao xénero. Aos poucos as mulleres foron ocupando postos historicamente masculinos pero aínda queda un longo traballo neste proceso. Fatimatu describe claramente as funcións delimitadas cando comezou o conflito.

“A guerra que libramos divídese en dous partes: a loita, as batallas co inimigo e construír as bases do estado e a vida comunitaria. O papel para a muller foi o segundo (...). A vida social en paz é diferente á vida en guerra. Afecta as relacións entre persoas. A vida en paz depende da ganancia individual de varias maneiras. Mentres que na guerra de exterminio que vivimos a supervivencia dos individuos está condicionada ao alcance da súa unidade e solidariedade. Esta conciencia é máis profunda entre as mulleres xa que son as que máis sofren nas guerras polo que se fai efectiva en mobilizar á sociedade para atopar formas de afrontar a guerra”.

Ao relativo á perspectiva que se ten da muller saharauí como muller musulmá oprimida Fatma sorpréndese.

“Eu cando vin a España no 75 e vin á xente, dicía: somos moito máis adiantadas que esta xente. O teu dáche conta de que a miña nai era funcionaria do estado español, dende antes de nacer eu. A miña nai conducía o seu coche. Pensa que aquí en España a muller empezou a votar no 78 (...). Tanto falar do mundo árabe e hai que ver... Nós na nosa sociedade a muller tivo o seu sitio, a súa opinión e respectada totalmente (...). Que hai machistas? Si, en todas as sociedades hai machistas”.

Ladiba afirma:

“Eu creo que á muller saharauí hai que coñecela por que para nada é unha muller oprimida. Ás veces decidimos oprimida, machismo... Eu creo que a muller saharauí é forte, para min a muller saharauí é moi feminista. Conseguiu tantas cousas nunhas circunstancias... ao ser un país africano e islámico. Pero é unha muller que está aí, en primeira fila. E se miras as activistas, hai moitas activistas saharauís que están aí loitando día a día e que unha persoa se lle torture, e vióleselle, e aínda así segue porque ela sabe o que quere”.

Os feminismos descoloniais mostran a necesidade dun cambio no feminismo hexemónico que utiliza soamente o xénero como categoría de opresión e de estudo, invisibilizando outras. As mulleres saharauís fan fronte ao ideario de Occidente, aos seus tópicos e estereotipos que crean a imaxe dunha muller musulmá submisa e oprimida. É dicir, o feminismo hexemónico exerce cara ás mulleres saharauís accións e discursos paternalistas coa intención de salvalas.

A loita do pobo saharauí e a súa identidade

Para o pobo saharauí continuar a loita pola inxustiza cometida ao seu pobo e manter a identidade saharauí, xeración tras xeración, é fundamental e non inflúe onde se atopen. Todas contribúen á súa maneira.

Fatma loitou numerosos anos nos campamentos para sacar adiante unha xeración. Na actualidade, aínda que xa non vive alí segue activa na causa.

“A loita a vivo coma se estivese nos campamentos. Agora mesmo hai máis loita fóra. Non hai que ver máis, mira esta entrevista que estamos a facer. Eu boto moito de menos ao meu pobo, o contacto non, porque é a miña vida diaria, practicamente son 24 horas en contacto. En canto pódese baixar, escribir algo ou facer algo se fai (...) Hai que loitar, hai que ver as cousas pola parte positiva pero hai que saber que a loita nunca é fácil (...). Síntome ben e sei que onde estean os meus pais sempre se sentirán orgullo sos do que conseguimos. Que temos que loitar pola vida, pola independencia pero principalmente a independencianosa como ser humano, iso é o primeiro. Primeiro tes que loitar por ti, en formache, en ser boa persoa”.

Fatimatu vive a súa loita diaria dende os campamentos:

“Como muller nova, e unha das xeracións desta causa, é a miña deber e a miña razón de vivir contribuír a aliviar o sufrimento e continuar a loita dende o que poida (...). Traballo como profesora de lingua francesa nunha das escolas dos campamentos e a estudo ao mesmo tempo para cubrir a escaseza de profesores desta lingua, e tamén participo como voluntaria nalgunhas asociacións da sociedade civil.”

Para Fatma é moi importante transmitir ás xeracións futuras e poboación máis pequena o labor levado a cabo polos e as saharauís ao longo da historia.

“As xeracións futuras teñen que ver o que conseguimos aí, levamos dende o 85 así que imaxínate... Eses nenos non teñen punto de partida e iso é moi grave por que non coñecen de onde son nin onde van nin que é o que está a pasar (...). Por que mira estas aquí e isto é o que che fixo estar aquí, por que venderon a túa terra (...) Os campamentos fixéronse co nome dos municipios. Para nós é unha forma de sentirmos vivos en casa, sentimos atados aos nosos lazos e á vez é bo para as novas xeracións”.

Ladiba ten moi presente a identidade saharauí a pesar de levar toda a súa vida vivindo en Victoria.

“Cada persoa é un mundo. Eu vivín aquí toda a miña vida, débolle moito a esta terra. Viaxo moito e boto de menos volver a Victoria por que é a miña infancia (...) Sinto que son saharauí, que son parte dos campamentos e desa loita. Se teño fillos gustárame que aprendesen de aí, creo que ver esa loita e a esas mulleres é necesario. Oxalá que

teñamos a nosa independencia antes e non ter que recorrer a iso pero gustaríame porque, creme, de aí saes bastante forte e non es tan básica en cousas como a marca de xampú e esas bobadas. (...). Eu son saharauí e síntome orgullosísima de ser filla dunha muller saharauí loitadora, e ser neta dunha muller saharauí loitadora, que deu a súa mocidade pola súa patria e pola súa xente. Estou moi orgullosa de pertencer a esas mulleres, parécenme boas representantes para o que é o feminismo”.

Á parte da importancia da loita polo dereito de autodeterminación do pobo saharauí é necesario destacar o sentimento de identidade cultural tan forte que vive a poboación saharauí. A pesar da continua negación da súa identidade cultural (Guardiola, 2020). Isto é de destacar debido a que dende o réxime marroquí búscase borrar calquera símbolo. Con todo, a sociedade saharauí destaca pola súa resistencia e pola creación dunha identidade máis forte e loitadora (Azkue e Orellana, 2016).

4. DISCUSIÓN E CONCLUSIÓNS

A principal achega da presente investigación é a de poñer o foco de atención na loita das mulleres no conflito de tal forma que se reflicta o papel que ocupan na sociedade saharauí. As mulleres saharauís son un claro signo de resistencia, grazas á labor das mulleres saharauís e ao seu liderazgo, o pobo saharauí conseguiu redefinirse ante un contexto hostil, a través da súa autonomía organizativa e política ademais de finalizar con certas tradicións froito dun sistema patriarcal que dificultaba a emancipación e o empoderamento da muller e o exercicio libre dos seus dereitos (Guardiola, 2020). Mediante o testemuño de Fatma coñeceuse como foi o proceso dende eses primeiros momentos ao chegar a un deserto totalmente carente de recursos ata o que hoxe en día coñeceuse como os campamentos de refuxiados e refuxiadas en Tinduf.

As mulleres saharauís crearon redes colectivas traballando dende o local cara ao global. Na presente investigación recálcase a necesidade de situar a atención máis aló da categoría de vítimas xa que as mulleres saharauís tamén son axentes construtoras de paz dende hai máis de 40 anos.

A pesar de levar a cabo unha análise minuciosa sobre o publicado acerca da realidade nos territorios ocupados, non foi posible contar coa historia de vida dalgunha muller que conforme esa realidade. É por iso que, en investigacións futuras sería relevante estudar este contexto dende unha perspectiva máis vivencial. Doutra banda, a presente investigación reflicte os apenas existentes estudos sobre as migracións realizadas por mulleres en xeral e redúcense considerablemente se falamos de mulleres saharauís. A diferenza cuantitativa entre os migrantes homes e mulleres pode ser un dos motivos de que existan tan poucas investigacións sobre elas, ademais da mirada androcentrista coa que se realizan debido ao sistema patriarcal no que vivimos (Vega et al., 2009).

O sistema patriarcal ten consecuencias na maioría das sociedades actuais, todas as mulleres viven unha opresión común (Zilmer e Díaz-Medina, 2018). Con todo, non analizar máis aló supón quedar na superficie do problema. Na presente investigación viuse a necesidade dunha actualización do feminismo hexemónico. No caso das mulleres saharauís este feminismo invisibilízounas e en ocasións infantilízounas ao tratarse de mulleres musulmás. As tres mulleres que participaron na presente investigación non se senten identificadas cos feminismos hexemónicos, o cal fai máis evidente a necesidade dun cambio por parte deste movemento feminista, de tal forma que todas sintámonos incluídos a pesar das diferenzas dos nosos contextos.

Grazas aos relatos de Fatma, Ladiba e Fatimatu a presente investigación visualiza e interpreta voces e testemuños que sempre existiron pero que os discursos dominantes non permitiron ver nin escoitar.

Para finalizar, é necesario destacar que a profesión do Traballo Social ten moito que aprender da resistencia saharauí, particularmente en canto á forza da participación comunitaria e a relevancia da perspectiva de xénero na intervención social. A capacidade das comunidades saharauís para organizarse e resistir colectivamente demostra que a cohesión social é fundamental para afrontar as adversidades impostas polo conflito. Ademais, o papel activo e transformador das mulleres saharauís subliña a importancia de incluír enfoques de xénero que visibilicen e fortalezan o liderado feminino en contextos de crises. Aprender destas experiencias permite ao Traballo Social reformular as súas prácticas, enfocándose en intervencións que non só respondan a necesidades inmediatas,

senón que tamén fortalezan ás comunidades e promovan a equidade de xénero, impulsando unha reconstrución social duradeira e sostible.

A presente investigación sostén a urxente necesidade de romper o silencio internacional fronte ao que pasa co territorio do Sáhara Occidental e a súa poboación. Unha parte da historia do conflito foi silenciada e temos responsabilidade como Estado e como sociedade xusta de non seguir permitíndoo.

Ladiba, Fatma e Fatimatu grazas pola confianza e a honestidade coa que compartiron as súas historias, inspirándome coa súa forza e resistencia.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Azkue, I. e Orellana, G. (2016). En tierra ocupada: Memoria y resistencias de las mujeres en el Sáhara Occidental. Hegoa.
- Castaldo, M. (2013). La mujer saharawi en la cultura y en la sociedad: Proyecto Zaghariit Recuperación de la cultura saharawi y revitalización de las actividades. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Chacón-Gironza, L. (2019). La perspectiva de género como apuesta política en la intervención social de Trabajo Social. *Prospectiva: Revista de Trabajo Social e intervención social*. (28), 69-91.
- Coconi, L. (2008). Las mujeres del Sáhara Occidental. [Tesis doctoral, Universidad de Barcelona]. http://antiga.observatori.org/documents/dones_sahara_cas.pdf
- Córdoba, A. y Aladana, K. (2019). La agencia de las mujeres Saharauis en los campamentos de refugiados de Tindouf, Argelia. Recuperado de https://ciencia.lasalle.edu.co/maest_gestion_desarrollo/173
- Cortés, P. (2011). El Sentido de las historias de vida en investigaciones socioeducativas. En F. Hernández, J. Sancho e J. I. Rivas (coord.). *Historias de vida en Educación. Biografías en Contexto*. (pp. 68-74). Esbrina
- Frieyro, B., y Robles, M. (2012). La integración de la perspectiva de género en el análisis de los conflictos armados y la seguridad. *Cuadernos de estrategia*, (157), 53-88.
- Gascón, L., y Ruiz, S. (2016). Análisis del conflicto saharauí desde una perspectiva de género. *Index de Enfermería*, 25(3), 185-189.

- Guardiola, L. (2020). Un estudio del conflicto del Sáhara Occidental desde una perspectiva de género [Tesis doctoral, Universidad Carlos III de Madrid] <http://hdl.handle.net/10016/31218>
- Jaimes-Márquez, M., Galvis-Velandia, N., y Rincón-Mora, S. (2022). La construcción de paz desde el Trabajo Social. *Perspectivas*, 7(S1), 179-185..
- Lemus, E., y Cordero, I. (2019). Mauritania y el Sahara Español: entre Argelia y Marruecos (1969-1979). *Historia y Política*, 41, 11-36. <https://doi.org/10.18042/hp.41.11>
- Martín, G. (2010). Saharauis: una migración circular entre España y los campamentos de refugiados de Tinduf. En C. Castro (Coord.), *Mediterráneo migrante: Tres décadas de flujos migratorios*. (pp. 29-46). Ediciones de la Universidad de Murcia.
- Martín, R. (2016). *Mujeres saharauis: Tres tuizas para la memoria de la resistencia*. Aconcagua Libros.
- Martínez, V., y Mesa, M. (2008). El papel de la sociedad civil en la construcción de la paz en el Sahara Occidental. *Icaria*.
- Poyato, N. (2016). Mujeres saharauis: Agentes constructoras de paz. En R. Medina (Coord.), *Mujeres saharauis: Tres tuizas para la memoria de la resistencia* (pp. 109-124). Aconcagua Libros.
- Rodríguez, G., Gil, J. y García, E. (1996). *Metodología de la Investigación Cualitativa*. Aljibe.
- Tebas, J. (2015). Conflicto del Sahara: ni guerra ni paz. En *Panorama geopolítico de los conflictos 2015* (pp. 21-56). Instituto Español de Estudios Estratégicos.
- Varga, S. (2011). Una fuerza transnacional: los saharauis en España. *Historia Actua Online*, (29), 117-124.
- Vega, G., Ahmed-Salem, F., García, F., y Menéndez, A. (2009). Una aproximación a la realidad de las mujeres saharauis. *Migraciones*, (25), 69-88.
- Zillmer, V., y Díaz-Medina, B. (2018). Revisión Narrativa: elementos que la constituyen y sus potencialidades. *Journal of Nursing and Health*, 8(1).

Anexo I: Guión da entrevista

Formato da entrevista: historia de vida mediante entrevista semiestructurada

Contexto: campamentos de poboación refuxiada e diáspora en España.

Parte 1: Presentación e contexto biográfico

Obxectivo: Situar ás participantes no seu contexto vital e xeográfico; identificar as experiencias previas ao conflito ou o nacemento nos campamentos.

- Breve presentación: nome, idade e lugar de nacemento
- ¿Onde viviches a túa infancia e adolescencia e na actualidade?
- ¿Como era a túa vida antes do conflito / exilio? (Se aplica)
- ¿Como se organizaba a túa familia? Qué roles tiñan as mulleres nela?

Parte 2: A vida nos campamentos de refuxiados

Obxectivo: Comprender as condicións de vida no exilio, os desafíos físicos e sociais, e o proceso de adaptación a un espazo hostil.

- ¿Cando e como chegaches aos campamentos de Tinduf?
- ¿Como describirías a vida diaria alí?
- ¿Que significan para ti os campamentos hoxe en día?
- ¿Como foi a organización inicial nos campamentos? Que papel desempeñaron as mulleres?

Parte 3: Papel da muller saharauí

Obxectivo: Visibilizar o protagonismo da muller saharauí na construción social, educativa e organizativa dos campamentos e na sociedade; explorar o seu rol histórico e actual.

- ¿Como definirías o papel da muller saharauí dentro da sociedade e no contexto do conflito?

- ¿Que funcións ou responsabilidades tiveron as mulleres no proceso de reorganización social?

- ¿Cres que existe unha imaxe equivocada da muller saharauí desde fóra (por exemplo, en Europa)?